

Затверджено
Директор ліцею
Марія Вексей

**Антибулінгова програма
Воронського ліцею
на 2025 рік**

ЗМІСТ

I. Вступ	3
II. Нормативна база	5
III. Алгоритм реалізації програми	6
IV. Дії керівника закладу	10
V. Реагування та протидія булінгу	15
VI. Алгоритм щодо попередження булінгу	19
VII. Додатки	25

I. Вступ

Основним завданням сучасної школи, що підтверджується й поширюється Міністерством освіти і науки України та Міжнародною організацією ЮНІСЕФ, є створення нового освітнього простору, головними засадами якого є створення безпечного навчального середовища, а також забезпечення прав, свобод та інтересів дітей. Концепція «Нова українська школа» (НУШ) вимагає реформування існуючого алгоритму розвивальної, корекційної та профілактичної роботи, адже дуже часто в освітніх закладах постає проблема булінгу та порушення норм поведінки учнями, що не дозволяє в повному обсязі досягти поставлених демократичних орієнтирів.

Метою даної програми є: ознайомити учасників освітнього процесу з причинами виникнення булінгу, впливу цього явища на окрему особистість і учнівський колектив в цілому, опрацювати практичні методи виявлення постраждалих та булерів, форми роботи з ними та профілактики даного явища.

Програма складається з теоретичного матеріалу і практичної складової – виявлення жертв булінгу або булерів, побудові стратегічних рішень та конкретних методів впливу на учасників булінгу, організації системної роботи в учнівському колективі.

Завдання:

- профілактика булінгу в освітньому середовищі;
- попередження і подолання наслідків булінгу серед здобувачів освіти;
- систематизувати знання щодо взаємостосунків дітей та молоді в закладі освіти;
- навчитися визначати групи ризику (жертв та булерів);
- ознайомитися з принципами організації системного протистояння булінгу у молодіжному колективі;
- набути умінь асертивної поведінки.

Очікуванні результати:

запобігання виникненню булінгу в освітньому середовищі.

Теоретичні засади

Проблема насильства в освітньому середовищі є, нажаль, досить розповсюдженою проблемою. Дуже важливо щоб учні, їх батьки та вчителі були проінформовані про це негативне явище, як його виявити, та, головне, як його уникнути.

Образливі прізвиська, глузування, піддражнювання, стусани з боку одного або групи учнів щодо однокласника або однокласниці – є ознаками нездорових стосунків, які можуть привести до цькування – регулярного, повторюваного день у день знущання. Регулярне та цілеспрямоване нанесення фізичної й душевної шкоди стало об'єктом уваги науковців та педагогів, починаючи з 70-х років минулого століття, й отримало спеціальну назву – булінг.

Булінг (від англ. bully – хуліган, задирака, грубіян, «tobully» – задиратися, знущатися) – тривалий процес свідомого жорстокого ставлення, агресивної поведінки з метою заподіяти шкоду, викликати страх, тривогу або ж створити негативне середовище для людини.

За даними різних досліджень, майже кожен третій учень в Україні, так чи інакше зазнавав булінгу в школі, потерпав від принижень і насміхань: 10% – регулярно (раз в тиждень і частіше); 55% – частково піддаються знущанню зі сторони однокласників; 26% – батьків вважають своїх дітей жертвами булінгу.

Тому, згідно Закону України «Про освіту», Конвенції ООН про права дитини, Закону України «Про охорону дитинства», Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів», Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)» активізовано роботу щодо профілактики боулінгу в освітньому середовищі.

II. Нормативна база

- Постанова КМ України «Про затвердження порядку взаємодії суб`єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі» від 22.08.2018. №658
- Наказ МОН України від 02.10.2018 № 1047 «Про затвердження Методичних рекомендації щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами»
- Лист МОН України від 18.05.2018 № 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству»
- Лист МОН України від 29.12.2018 № 1/9-790 «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу»
- Закон України від 18.12.2019 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»
- Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров`я України від 19.08.2014 №564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення»
- Лист Міністерства освіти і науки України від 28.10.2014 № 1/9-557 «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей»
- Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)"
- Лист МОН України від 29.01.2019 №1/11-881 "Рекомендації для закладів освіти щодо застосувань норм Закону України щодо протидії булінгу"
- Лист МОНУ від 29.12.2018 №1/9-790 "Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу"

III. Алгоритм реалізації програми

Булінг – це соціальне явище, характерне переважно для організованих дитячих колективів, у першу чергу, школі.

Булінгом називається агресія одних дітей стосовно інших, коли наявні нерівність сил агресора та жертви, агресія має тенденцію повторюватися, при цьому відповідь жертви показує, як сильно її зачепило те, що відбувається. Отже, три суттєво важливих показника булінгу:

1. Нерівність сил;
2. Повторюваність;
3. Неадекватно висока чутливість жертви.

Булінг різноманітний, це не лише фізична агресія, найчастіше – психологічна.

Найчастіше агресорами (ініціаторами цькування - **булерами**) є діти з нарцисичними рисами характеру. Основна особливість «нарциса» – прагнення до влади, самоствердження за рахунок інших. Бути «крутим», мати авторитет серед ровесників, як людини, якій ніхто нічого не може зробити. «Ти мені нічого не зробиш» - приховане за усією поведінкою цього учня послання. Владолюбні учні поділяються на активних та пасивних владолюбців. Перші постійно зачіпають не лише однокласників, але і учителів. Вони знов і знов кидають їм виклик. Словами або діями вони ніби їх атакують.

Тактики активних владолюбців:

- * робити все дуже повільно,
- * не звертати уваги на нагадування про час,
- * здавати незакінчені роботи,
- * шуміти в той час, коли решта учнів працює,
- * інші.

Інколи вони бубнять, коли їх про щось попросять. Вони можуть просто ігнорувати вимоги учителя або погодяться зробити щось, але з показною образою.

Пасивні властолюбці коректно ведуть себе з учителями, але самостверджуються на ровесниках чи молодших дітях.

Як правило, владолюбці не діють без глядачів. Їм потрібні свідки їх влади. Вони провокують вчителя або ровесника перед аудиторією глядачів, і навіть учитель відчуває – якщо він програє цю публічну сутичку, то в очах цих глядачів, залишиться з ярликом «Переможений» до закінчення навчального року.

Усі, кого владолюбець обрав мішенню, завжди під загрозою, під тиском таких можливих ситуацій. Це викликає тривогу, напруження та чимало інших неприємних почуттів, безпосередньо і у вчителів.

Найчастіше жертвами булінгу стають діти, які мають:

- Фізичні вади – носять окуляри, погано чують, мають порушення рухового апарату фізично слабкі.
- Особливості поведінки – замкнуті чи імпульсивні, невпевнені, тривожні.
- Особливості зовнішності – руде волосся, веснянки, мають надмірну худорлявість чи повноту.
- Недостатньо розвинені соціальні навички: часто не мають жодного близького друга, краще спілкуються з дорослими ніж з однолітками.
- Страх перед школою: неуспішність у навчанні часто формує у дітей негативне ставлення до школи, страх відвідування певних предметів, що сприймається оточуючими як підвищена тривожність, невпевненість, провокуючи агресію.
- Відсутність досвіду життя в колективі (так звані «домашні» діти).
- Деякі захворювання: заїкання, дислалія (порушення мовлення), дисграфія (порушення письма), дислексія (порушення читання).
- Знижений рівень інтелекту, труднощі у навчанні.
- Високий інтелект, обдарованість, видатні досягнення.

Форми та види булінгу

Людину, яку вибрали жертвою і яка не може постояти за себе, прагнуть принизити, залякати, ізолювати від інших різними способами.

Найпоширенішими формами булінгу є:

- фізичний (умисні штовхання, удари, стусани, побої, нанесення інших тілесних ушкоджень та ін.);
- психологічний (насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість);
- економічний (крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей, вимагання грошей);
- сексуальний (принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози);
- Із застосуванням засобів електронних комунікацій (кібербулінг) (публікація фото та відео принизливого змісту, створення несправжніх профілів, залякування та шантаж через sms-повідомлення та електронне листування, виключення із кібер-груп та блокування в соціальних мережах, «тролінг», образливі репліки і коментарі в чатах, розпускання чуток і пліток).

Види булінгу можна об'єднати в групи словесного (вербального), фізичного, соціального (емоційного) та електронного (кібербулінг) знущання, які часто

поєднуються для більш сильного впливу.

70% знущання відбувається словесно: принизливі обзивання, глузування, жорстока критика, висміювання та ін. Словесне знущання або залякування за допомогою образливих слів, яке включає в себе постійні образи, погрози й неповажні коментарі про кого-небудь (про зовнішній вигляд, релігію, етнічну приналежність, інвалідність, особливості стилю одягу і т. п.). На жаль, кривдник часто залишається непоміченим та непокараним, однак образи не залишаються безслідними для «об'єкта» приниження.

Фізичне насильство або залякування найбільш помітне, однак складає менше третини випадків булінгу (агресивне фізичне залякування полягає в багаторазово повторюваних ударах, стусанах, підніжках, блокуванні, поштовхах і дотиках небажаним і неналежним чином, пошкодження або крадіжка особистих речей жертви та ін.).

Найскладніше зовні помітити соціальне знущання – систематичне приниження почуття гідності потерпілого шляхом ігнорування, уникання, виключення. Соціальне залякування із застосуванням тактики ізоляції припускає, що когось навмисно не допускають до участі в роботі групи, трапези за обіднім столом, гри, заняття спортом чи громадської діяльності.

Сьогодні набирає обертів кібербулінг. Це приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету. Діти реєструються в соціальних мережах, створюють сайти, де можуть вільно спілкуватися, ображаючи інших, поширювати плітки, особисті фотографії, тощо. Кібернасильство або булінг у кіберпросторі полягає у звинуваченні когось з використанням образливих слів, брехні та неправдивих чуток за допомогою електронної пошти, текстових повідомлень і повідомлень у соціальних мережах. Сексистські, расистські та подібні їм повідомлення створюють ворожу атмосферу, навіть якщо не спрямовані безпосередньо на дитину.

Соціальна структура булінгу:

- переслідувач (кривдник, агресор);
- постраждала дитина (жертва);
- спостерігач.

Як розпізнати жертву:

- діти, які не можуть захистити себе, фізично слабші за своїх однолітків;
- невпевнені в собі діти, замкнуті, мовчазні;
- діти, які мають руде волосся, повні чи худі;
- діти, які уникають певних місць у школі (наприклад, на перерві сидять у класі);

- діти, які часто не мають ні одного близького друга, краще спілкуються з дорослими ніж з однолітками.

Як розпізнати агресора:

- якщо це хлопчики, вони зазвичай фізично сильніші за інших;
- виділяються зовнішністю, манерою поведінки, одягом;
- вони часто зухвалі та агресивні в ставленні до дітей та дорослих;
- не дуже гарно вчаться;
- мають досить велике коло друзів або однодумців та ін.

Як розпізнати спостерігача:

- діти з кола кривдника;
- однокласники;
- випадкові учні або ін..

Наслідки шкільного насилля

Наслідки булінгу можуть бути різноманітні. Їх жертви зазнають чимало страждань. Це і зниження самооцінки, поганий сон та апетит, тривожність, вживання алкоголю, паління, думки про самогубство та інші.

Жертви булінгу переживають важкі емоції – почуття приниження та сором, страх, розпач і злість. Булінг вкрай негативно впливає на соціалізацію жертви, спричиняючи:

- неадекватне сприйняття себе – занижену самооцінку, комплекс неповноцінності, беззахисність;
- негативне сприйняття однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, часті прогули в школі;
- неадекватне сприйняття реальності – підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози;
- девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

Відповідальність, яка чекає на булера.

Булінг, тобто моральне, або фізичне насильство, агресія, у будь-якій формі, або будь-які інші дії, вчинені з метою викликати страх, тривогу, підпорядкувати особу своїм інтересам, що мають ознаки свідомого жорстокого ставлення - тягне за собою накладення штрафу від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, або вчинені відносно неповнолітнього, або вчинені з особливою жорстокістю-тягнуть за собою накладення штрафу від ста до двохсот

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення малолітніми, або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, правопорушення, відповідальність за яке передбачено цією статтею - тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником, або засновником закладу освіти - тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

IV. Дії керівника закладу

Керівник закладу освіти повинен довести до відома здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, працівників, батьків та інших учасників освітнього процесу щодо їх обов'язку повідомляти керівника закладу про випадки булінгу (цькування), учасниками або свідками якого вони стали, або підозрюють про його вчинення по відношенню до інших осіб за зовнішніми ознаками, або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб. Відповідно до такої заяви керівник закладу видає рішення про проведення розслідування із визначенням уповноважених осіб. Для прийняття рішення за результатами розслідування керівник закладу освіти створює наказом комісію з розгляду випадків булінгу (цькування) (далі – Комісія) та скликає засідання. До складу такої Комісії можуть входити педагогічні працівники, (у тому числі психолог, соціальний педагог), батьки постраждалого та булера, керівник закладу та інші заінтересовані особи. Якщо Комісія визнала, що це був булінг (цькування), а не одноразовий конфлікт чи сварка, тобто відповідні дії носять систематичний характер, то керівник закладу освіти зобов'язаний повідомити уповноважені підрозділи органів Національної поліції України (ювенальна поліція) та Службу у справах дітей.

У разі, якщо Комісія не кваліфікує випадок як булінг (цькування), а постраждалий не згодний з цим, то він може одразу звернутись до органів Національної поліції України із заявою, про що керівник закладу освіти має повідомити постраждалого.

Рішення Комісії реєструються в окремому журналі, зберігаються в паперовому вигляді з оригіналами підписів всіх членів Комісії.

Потерпілий чи його/ї представник також можуть звертатися відразу до уповноважених підрозділів органів Національної поліції України (ювенальна поліція) та Служб у справах дітей з повідомленням про випадки булінгу (цькування).

Процедура/послідовність кроків і реагування на зафіксовані прояви насильницької поведінки щодо учнів/дорослого у школі різними сторонами.

Дитина, яка стала свідком булінгу або акту насильницької поведінки:

- Миттєво звернутися до будь-якого дорослого, який перебуває поблизу, з проханням допомогти зупинити ситуацію.
- Невідкладно повідомити класного керівника свого класу про випадок, що стався, якщо інцидент зафіксований серед однокласників.
- Брати участь у загальних подіях класу за участі класного керівника та психолога щодо врегулювання психологічно - емоційного клімату.

Працівник школи (вчитель, класний керівник та ін.), який став свідком булінгу або акту насильницької поведінки повинен:

- Миттєво зупинити неприйнятні дії.
- Дізнатися імена та прізвища учасників події. Невідкладно повідомити класного керівника класу про зафіксований акт насилля, надати детальну інформацію про обставини ситуації.
- Вжити невідкладних дисциплінарних превентивних заходів: нагадати правила школи та наслідки їх порушення.
- Класний керівник, який дізнався про випадок булінгу з дитиною свого класу:
- Заспокоїти, розрадити, нормалізувати поведінку всіх учасників акту насильницької поведінки.
- Визначити, чи цей випадок підпадає під визначення «булінг». Якщо цей акт насильницької поведінки не класифікується як булінг, провести розмову з учасниками події щодо її причин та запобігання такого в майбутньому. Якщо є проявом булінгу – тоді крок 3.
- Провести розмову з класом з метою нагадати про Антибулінгову програму та неприпустимість булінгу у школі.
- У той же день повідомити батьків суб'єкта і об'єкта булінгу про ситуацію під час особистої зустрічі.
- У той же день повідомити про ситуацію, що сталася, в батьківській групі з обмеженим доступом, без вказування імен і прізвищ учасників.
- У той же день повідомити психолога про випадок булінгу у класі.
- У той же день зафіксувати випадок булінгу в Журналі щоденного обліку роботи практичного психолога.
- У співпраці з психологом, керівником МО класних керівників розробити план індивідуальної роботи з класом для нормалізації психологічного клімату, а також провести індивідуальну роботу з учасниками акту насильницької поведінки.
- Усі подальші дії класного керівника, психолога та директора школи регулює Антибулінгова програма.

Кроки батьків:

Батьки дитини, яка поскаржилася на булінгову поведінку щодо неї:

- Повідомити класного керівника про скарги дитини і підозри на булінг, переконатися, що у школі зафіксований і мав місце випадок булінгу, про який розказує дитина.
- Обговорити скарги дитини на випадок насильницької поведінки щодо неї під час особистої зустрічі з класним керівником і психологом школи.
- Поговорити з дитиною про неможливість проявів в школі та необхідність співпрацювати зі шкільним психологом та класним керівником до нормалізації психоемоційного стану дитини і психологічного клімату в класі.
- Зустрітися з психологом школи щодо усунення наслідків булінгу.
- У разі рекомендацій шкільного психолога звернутися до позашкільного психолога чи психотерапевта. У цьому випадку регулярно повідомляти шкільного психолога про етапи і результати роботи.
- Відвідати щонайменше 2 зустрічі з психологом школи задля профілактики виникнення в подальшому таких випадків.
- Постійно надавати й отримувати від класного керівника зворотний зв'язок щодо емоційного стану дитини.

Батьки дитини, у якої зафіксували булінгову поведінку:

- Прийти на зустріч із класним керівником, психологом та отримати детальну інформацію стосовно проявів дитини та обставин ситуації, що склалася.
- Ознайомитись із записом у Журналі щоденного обліку роботи практичного психолога та Антибулінговою програмою школи. У разі відмови витяг із журналу з описом ситуації надсилають на поштову адресу батьків рекомендованим листом чи на електронну пошту вказану у договорі. Політика конфліктів починає діяти з 4 етапу.
- Поговорити з дитиною про неприпустимість булінгу у школі та необхідність співпрацювати зі шкільним психологом та класним керівником до нормалізації психоемоційного стану дитини і психологічного клімату в класі.
- Співпрацювати з психологом школи щодо усунення наслідків булінгу. Відвідати щонайменше 2 зустрічі з психологом школи задля профілактики виникнення в подальшому таких випадків.
- Звертатися до позашкільного психолога чи психотерапевта за рекомендацією шкільного психолога чи за власним бажанням. У такому разі регулярно повідомляти шкільного психолога про етапи та результати роботи.
- Постійно надавати й отримувати від класного керівника зворотний зв'язок

щодо емоційного стану дитини.

Кроки шкільного психолога щодо роботи з усіма залученими учасниками булінгу:

- У той же день зафіксувати випадок булінгу в Журналі щоденного обліку роботи практичного психолога зі слів класного керівника, дитини – об'єкту/суб'єкту булінгу, батьків, інших сторін учасників випадку булінгу.
- У співпраці з класним керівником розробити план індивідуальної роботи з класом для нормалізації психологічного клімату, а також провести індивідуальну роботу з учасниками акту насильницької поведінки.
- Провести щонайменше 2 зустрічі з батьками обох сторін конфлікту щодо усунення наслідків та профілактичних заходів.
- У разі потреби, рекомендувати батькам звернутися до позашкільного психолога чи психотерапевта. У цьому випадку регулярно підтримувати контакт із позашкільними спеціалістами та обмінюватися інформацією, коригувати план індивідуальної роботи з учасниками акту насильницької поведінки.
- Вести спостереження за всіма учасниками булінгу, акумулювати та аналізувати інформацію від класного керівника, вчителів, батьків тощо до повного відновлення сприятливого психологічного клімату у класі та емоційного стану дітей.

Кроки класного керівника/шкільного психолога щодо роботи зі свідками/пасивними учасниками булінгу:

- Провести розмову-нагадування з класом щодо неприпустимості проявів булінгу і насильницької поведінки в школі.
- Провести позапланові класні активності, під час яких діти проявляють себе з менш звичних сторін, мають змогу зблизитися та налагодити відносини.

Для успішного попередження та профілактики насильницької поведінки, в т.ч. булінгу у школі, виконуються такі дії:

- Педагогічні та технічні працівники школи здійснюють регулярний нагляд (моніторинг) у шкільних коридорах і зонах спільного користування (спортивних залах).
- Окремо визначені туалети для дітей різної статі, визначені окремо туалети для персоналу.
- В освітню програму включено профілактичні тренінги, психологічно-рольові ігри за темами толерантності, профілактики конфліктів та булінгу.
- Класний керівник постійно впливає на соціально-психологічний клімат

класу.

- Шкільний психолог веде регулярну корекційну роботу впродовж навчального періоду з класами, окремими групами дітей, окремими дітьми щодо дотримання правил поведінки здобувачів освіти, толерантності, уникнення проявів насильницької поведінки.
- Шкільний психолог, відповідно до затвердженого плану роботи, досліджує психологічний клімат у класі, групову динаміку класу, емоційний стан учнів, проводить соціометрію для отримання інформації про взаємовідносини серед дітей. Отриману інформацію використовує для формування та корегування роботи психолога з класом.
- Шкільний психолог шляхом спостереження та аналізу розпізнає в учнів і працівників школи проблеми в міжособистісному спілкуванні адаптації до навчального колективу і надає їм своєчасну соціальну-психологічну допомогу.
- Школа проводить просвітницьку роботу з батьками щодо уникнення та розпізнавання насильницької поведінки до дитини.
- На початку навчального року кожний класний керівник проводить заняття, присвячені профілактиці булінгу та насильству. На першому – знайомить із Антибулінговою програмою, на решті – опрацьовує з дітьми різні схеми дій у тій чи іншій ситуації.
- На початку навчального року (впродовж серпня) для працівників школи шкільний психолог і заступник директора школи з виховної роботи проводять ознайомчу зустріч щодо Антибулінгової програми школи і надають чіткі інструкції та роз'яснення стосовно протидії, реагування та профілактики насильницької поведінки у школі.
- На початку навчального року в батьківських групах класів у соціальній мережі розміщується для ознайомлення короткий витяг з Антибулінгової програми школи.
- У жовтні у школі відбувається просвітницький семінар для батьків школи для ознайомлення зі стратегіями батьківської поведінки в тих чи інших неприйнятних ситуаціях.
- Психолог школи постійно цікавиться інформацією про можливі інші профілактичні заходи, а також методи роботи як із кривдниками, так і з жертвами булінгу, проводять самостійно або запрошують зовнішніх спеціалістів для навчання шкільного персоналу практикам профілактики булінгу та роботи з випадками булінгу.
- На сайті школи розміщено Антибулінгову програму школи та Правила поведінки здобувачів освіти, які являють собою єдині правила для всіх учасників освітнього процесу.

V. Реагування та протидія булінгу

ПОРЯДОК

подання та розгляду (з дотриманням конфіденційності) заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі

1. Цей Порядок розроблено відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)».
2. Цей Порядок визначає процедуру подання та розгляду заяв про випадки булінгу (цькуванню).
3. Заявниками можуть бути здобувачі освіти, їх батьки/законні представники, працівники та педагогічні працівники закладу та інші особи.
4. Заявник забезпечує достовірність та повноту наданої інформації.
5. У цьому Порядку терміни вживаються у таких значеннях:

Булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- ✓ систематичність (повторюваність) діяння;
- ✓ наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- ✓ дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Подання заяви про випадки булінгу (цькування)

1. Здобувачі освіти, працівники та педагогічні працівники, батьки та інші учасники освітнього процесу, яким стало відомо про випадки булінгу (цькування), учасниками або свідками якого стали, або підозрюють його вчинення по відношенню до інших осіб за зовнішніми ознаками, або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб зобов'язані повідомляти керівнику закладу.
2. Розгляд та неупереджене з'ясування обставин випадків булінгу (цькування) здійснюється відповідно до поданих заявниками заяв про випадки булінгу

(цькування) (далі – Заява).

3. Заяви, що надійшли на електронну пошту закладу отримує секретар, яка зобов'язана терміново повідомити керівника закладу та відповідальну особу.
4. Прийом та реєстрацію поданих Заяв здійснює відповідальна особа, а в разі її відсутності – особисто керівник закладу або його заступник.
5. Заяви реєструються в окремому журналі реєстрації заяв про випадки булінгу (цькування).
6. Форма та примірний зміст Заяви оприлюднюється на офіційному вебсайті закладу.
7. Датою подання заяв є дата їх прийняття.
8. Розгляд Заяв здійснює керівник закладу з дотриманням конфіденційності.

Відповідальна особа

1. Відповідальна особа призначається працівник закладу освіти з числа педагогічних працівників.
2. До функцій відповідальної особи відноситься прийом та реєстрація Заяв, повідомлення керівника закладу.
3. Відповідальна особа призначається наказом керівника закладу.
4. Інформація про відповідальну особу та її контактний телефон оприлюднюється на офіційному веб-сайті закладу.

Комісія з розгляду випадків булінгу (цькування)

1. За результатами розгляду Заяви керівник закладу видає рішення про проведення розслідування випадків булінгу (цькування) із визначенням уповноважених осіб.
2. З метою розслідування випадків булінгу (цькування) уповноважені особи мають право вимагати письмові пояснення та матеріали у сторін.
3. Для прийняття рішення за результатами розслідування керівник закладу створює комісію з розгляду випадків булінгу (цькування) (далі – Комісія) та скликає засідання.
4. Комісія створюється наказом керівника закладу.
5. До складу комісії можуть входити педагогічні працівники (у томі числі психолог, соціальний педагог), батьки постраждалого та булера, керівник закладу та інші зацікавлені особи.
6. Комісія у своїй діяльності керується законодавством України та іншими нормативними актами.
7. Якщо Комісія визначила що це був булінг (цькування), а не одноразовий конфлікт чи сварка, тобто відповідні дії носять систематичний характер, то керівник закладу освіти зобов'язаний повідомити уповноважені органи Національної поліції (ювенальна поліція) та службу у справах дітей.

8. У разі, якщо Комісія не кваліфікує випадок як булінг (цькування), а постраждалий не згодний з цим, то він може одразу звернутись до органів Національної поліції України із заявою, про що керівник закладу освіти має повідомити постраждалого.
9. Рішення Комісії приймаються більшістю її членів та реєструються в окремому журналі, зберігаються в паперовому вигляді з оригіналами підписів всіх членів Комісії.
10. Потерпілий чи його/її представник можуть звертатися відразу до уповноважених органів Національної поліції України (ювенальна поліція) та службу у справах дітей з повідомленням про випадки булінгу (цькування).
11. Батьки зобов'язані виконувати рішення та рекомендації Комісії.

Терміни подання та розгляду Заяв

1. Заявники зобов'язані терміново повідомляти керівнику закладу про випадки булінгу (цькування), а також подати Заяву.
2. Рішення про проведення розслідування із визначенням уповноважених осіб видається протягом 1 робочого дня з дати подання Заяви.
3. Розслідування випадків булінгу (цькування) уповноваженими особами здійснюється протягом 3 робочих днів з дати видання рішення про проведення розслідування.
4. За результатами розслідування протягом 1 робочого дня створюється Комісія та призначається її засідання на визначену дату але не пізніше чим через 3 робочих дні після створення Комісії.
5. Керівник закладу зобов'язаний повідомити уповноважені органи Національної поліції (ювенальна поліція) та службу у справах дітей про кваліфікований Комісією випадок булінгу (цькування) протягом одного дня.

Реагування на доведені випадки булінгу

1. На основі рішення комісії з розгляду випадків булінгу (цькування), яка кваліфікувала випадок як булінг (цькування), а не одноразовий конфлікт чи сварка, тобто відповідні дії носять систематичний характер, директор:
  - повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України (ювенальна поліція) та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти;
  - забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування) (далі – Заходи).
2. Заходи здійснюються заступником директора з виховної роботи у взаємодії з практичним психологом та затверджуються директором закладу.

3. З метою виконання Заходів можна запроваджувати консультаційні години у практичного психолога, створювати скриньки довіри, оприлюднювати телефони довіри.

Відповідальність осіб причетних до булінгу (цькування)

1. Відповідальність за булінг (цькування) встановлена статтею 173 п.4 Кодексу України про адміністративні правопорушення такого змісту:

«Стаття 173 п.4». Булінг (цькування) учасника освітнього процесу.

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого, - тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, - тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, - тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене частиною другою цієї статті, вчинене малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, - тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Неповідомлення директором закладу уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу – тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку.

VI. Алгоритм щодо попередження булінгу

1. Ознайомлення учасників освітнього процесу з нормативно-правовою базою

та регулюючими документами щодо превенції проблеми насилля в освітньому середовищі.

2. Проведення зустрічей, круглих столів, семінарів, тренінгів із залученням представників правоохоронних органів, служб соціального захисту, медичних установ та інших зацікавлених організацій.
3. Запровадження програми правових знань у формі гурткової, факультативної роботи.
4. Організація роботи гуртків, факультативів із психології.
5. Створення інформаційних куточків для учнів із переліком організацій, до яких можна звернутися у ситуації насилля та правопорушень.
6. Ознайомлення учителів і дітей з інформацією про прояви насильства та його наслідки.
7. Батьківські збори – це форма організації спільної діяльності батьків, учителів, практичного психолога та соціального педагога, яка передбачає їх спілкування з метою обговорення актуальних питань навчання і виховання, ухвалення рішень.
8. Консультації - форма роботи з батьками, яка передбачає надання фахівцями психологічної служби допомоги батькам із різних проблем родинного виховання.
9. Педагогічний консилиум - форма спілкування учнів, учителів, фахівців психологічної служби навчального закладу та батьків, метою якої є цілісне, різнобічне вивчення особистості учня, вироблення єдиної педагогічної позиції; визначення головних напрямів удосконалення виховного процесу зусиллями вчителів, батьків, самого учня; тренінги спілкування, методики оволодіння аутотренінгом.
10. Для успішного попередження та протидії насильству треба проводити заняття з навчання навичок ефективного спілкування та мирного розв'язання конфліктів.

**ПЛАН ЗАХОДІВ
ЩОДО ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ
НА 202...-202.... НАВЧАЛЬНИЙ РІК**

№	Зміст роботи	Цільова аудиторія	Термін виконання	Відповідальний	Відмітка про виконання
<i>Інформаційно-профілактичні заходи</i>					
1.	Обговорення питання протидії булінгу на загальношкільній батьківській конференції	Батьки здобувачів освіти	Вересень	Директор, соц..псих.служба	
2.	Оновлення тематичного стенду. Розміщення інформації щодо протидії булінгу		До 08.09.2021	Соц..псих.служба	
3.	Чергування вчителів в місцях загального користування (їдальня, коридор, роздягальня, шкільне подвір'я) і технічних приміщеннях		Протягом навчального року	ЗДНР	
4.	Підготовка тематичних буклетів для учасників освітнього процесу	Учні, педагоги, Батьки	Вересень	Соц..псих.служба	
5.	Консультації класних керівників психологом, соціальним педагогом з проблемних ситуацій	Класні керівники	Протягом року	Соц..псих.служба	
6.	Засідання МО класних керівників на тему «Протидія булінгу в учнівському колективі». Опрацювання ЗУ від 18.02.2018 №2657 –VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу»	МО класних керівників	Жовтень	ЗДВР	
7.	Виготовлення листівок-порад «Як допомогти дітям упоратися з булінгом»	1-11 кл.	Протягом року	Соц.псих.служба	
8.	Контроль стану попередження випадків булінгу	Нарада при директорі	Квітень	Директор	

9.	Круглий стіл для педагогічного колективу «Безпечна школа. Маски булінгу»	Педагогічний колектив	Березень	Соц.псих.служба	
10.	Вивчення законодавчих документів, практик протидії цькуванню	Педагогічний колектив	Протягом року	ЗДВР	
Формування навичок дружніх стосунків здобувачів освіти					
1.	Проведення ранкових зустрічей з метою формування навичок дружніх стосунків.	1-4 кл.	Протягом року	Соц..псих.служба, кл.кер. 1-4 класів	
2.	Створення морально безпечного освітнього простору, формування позитивного мікроклімату та толерантної міжособистісної взаємодії в ході годин спілкування, тренінгових ззанять	1-11 кл.	Протягом року	Класні керівники	
3.	Проведення тренінгів для старшокласників з розвитку навичок спілкування та мирного вирішення конфліктів	9-11 кл.	Протягом року	Соц..псих.служба	
4.	Анонімне анкетування учнів 5-11 класів про випадки булінгу (цькування) у школі	5-11 кл.	Жовтень	Соц..псих.служба	
5.	Перегляд відео презентацій «Булінг в школі. Як його розпізнати», «Кібербулінг або агресія в інтернеті: Способи розпізнання і захист дитини»	5-11 кл.	Лютий	Соц..псих.служба	
6.	Міні-тренінг "Як навчити дітей безпечної поведінки в Інтернеті"	Класні керівники	Березень	Соц..псих.служба	

7.	Перегляд відеороликів «Нік Вуйчич про булінг у школі», «Булінг у школі та як з ним боротися – говоримо з Уповноваженим Президента України», «Зупиніться!!! МОЯ Історія про Булінг і Кібербулінг»	1-11 кл.	Протягом року	Соц..псих.служба	
8.	Корисні правила- поради для профілактики і подолання кібербулінгу.	5-11 кл.	Протягом року	Соц..псих.служба	
9.	Ознайомлення учасників освітнього процесу з програмою «Вирішення конфлікту мирним шляхом. Базові навички медіації».	8-11 кл.	Вересень-жовтень	Соц..псих.служба, Школа медіації	
10.	Сеанси медіації (примирення)	8-11 кл.	Протягом року	Соц.-псих.служба, Школа медіації	
11.	Засідання дискусійного клубу старшокласників «Як довіряти й бути вдячним»	9-11 кл.	Січень	Педагог-організатор	
12.	Проведення моніторингу безпечності та комфортності закладу освіти шляхом анкетування	1-11 кл.	Протягом року	Соц..псих.служба	
13.	Робота із представниками правоохоронних органів, соціальних служб, органами юстиції, центром БВПД	5-11 кл.	Протягом року	Соц..псих.служба	
14.	Відпрацювання теми особистої гідності в ході вивчення літературних творів, на уроках історії, правознавства, громадянської освіти	1-11 кл.	Протягом року	Класоводи, учителі літератури, історії, права, громадянської освіти	

15.	Проведення заходів «Стоп булінгу» в рамках Всеукраїнського тижня права	1-11 кл.	10-28 грудня	Класні керівники, учителі правознавства, соц..псих.служба	
16.	Проведення заходів в рамках тематичного тижня «Тиждень дитячих мрій та добрих справ»	1-11 кл.	17-21 лютого	Класні керівники, учителі-предметники	
Психологічний супровід. Діагностичний етап					
1.	<ul style="list-style-type: none"> – Спостереження за міжособистісною поведінкою здобувачів освіти; – опитування (анкетування) учасників освітнього процесу; - діагностика мікроклімату, згуртованості класних колективів та емоційних станів учнів; – дослідження наявності референтних груп та відторгнених в колективах 	Усі категорії учасників освітнього процесу	Протягом року Протягом року Протягом року (За потребою)	Класні керівники, соц..псих.служба	
2.	Створення бази інструментарію для діагностування рівня напруги, тривожності в учнівських колективах		Вересень	Соц..псих.служба	
3.	Діагностика стану психологічного клімату класу	1-11 кл.	Жовтень	Соц..псих.служба	
4.	Спостереження під час освітнього процесу, позаурочний час	1-11 кл.	Протягом року	Соц..псих.служба	
5.	Консультаційна робота з учасниками освітнього процесу	1-11 кл.	Протягом року	Соц..псих.служба	
6.	Профілактично-просвітницька, корекційно-розвивальна робота з учасниками освітнього процесу	1-11 кл.	Протягом року	Соц..псих.служба	
Робота з батьками					

1.	Тематичні батьківські збори «Протидія цькуванню в учнівському колективі»	Батьки	Протягом року	ЗДВР, Класні керівники	
2.	Поради батькам щодо зменшення ризиків булінгу та кібербулінгу для своєї дитини	Батьки	Протягом року	Соц..псих.служба	
3.	Тренінг «Як навчити дітей безпеці в Інтернеті»	За запитом батьків	Січень – лютий	Соц..псих.служба	
4.	Інформаційна робота через інтернет-сторінки, групи у вайбері	Батьки	Протягом року	Системний адміністратор	

VII. Додатки

У 2019 році набрали чинності норми закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», який визначає

поняття булінгу. Напередодні початку нового навчального року Міністерство юстиції України продовжує інформування в рамках кампанії #СтопБулінг.

Булінг (bullying, від англ. bully — хуліган, забіяка, цькування) — це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Ознаки булінгу

Типовими ознаками булінгу є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін — кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі;
- наслідки у вигляді психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Види булінгу

Людину, яку вибрали жертвою, намагаються принизити, залякати, ізолювати від інших різними способами. Найпоширенішими видами булінгу є:

- фізичний (штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, нанесення тілесних пошкоджень);
- психологічний (принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміка обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж);
- економічний (крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей, вимагання грошей);
- сексуальний (принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози, жарти);
- кібербулінг (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв).

Як відрізнити звичайний конфлікт від булінгу

Варто пам'ятати, що не кожен конфлікт є булінгом. Цькування — це тривалі, повторювані дії, а одинична сутичка між учасниками таким не може вважатися. Наприклад, якщо друзі посварилися та побилися чи діти разом весело штовхалися, але одна із них впала і забилася — це не вважається булінгом. Проте,

якщо однолітки на чолі з булером регулярно насміхалися, принижували або ховали та кидали речі дитини, штовхали, не вперше нецензурно обзивали та били, викладали в соцмережі непристойні чи відфотошоплені знімки дитини — потрібно негайно діяти.

Що робити, якщо ваша дитина стала жертвою булінгу

Зберігайте спокій, будьте терплячими, не потрібно тиснути на дитину. Поговоріть з нею, дайте їй зрозуміти, що ви не звинувачуєте її в ситуації, що склалася, готові її вислухати і допомогти.

Запитайте, яка саме допомога може знадобитися дитині, запропонуйте свій варіант вирішення ситуації. Поясніть дитині, до кого вона може звернутися за допомогою у разі цькування (психолог, вчителі, керівництво школи, старші учні, батьки інших дітей, охорона, поліція).

Повідомте керівництво навчального закладу про ситуацію, що склалася, і вимагайте належного її урегулювання. Підтримайте дитину в налагодженні стосунків з однолітками та підготуйте її до того, що вирішення проблеми булінгу може потребувати певного часу.

У разі, якщо вирішити ситуацію з булінгом на рівні школи не вдається — повідомте поліцію.

Що робити, якщо ви стали свідком булінгу

Втрутитися і припинити цькування — булінг не слід ігнорувати.

Зайняти нейтральну позицію в суперечці — обидві сторони конфлікту потребують допомоги.

Пояснити, які саме дії вважаєте булінгом і чому їх варто припинити.

Уникати в спілкуванні слів «жертва» та «агресор», аби запобігти тавруванню і розподілу ролей.

Повідомити керівництво навчального закладу про ситуацію, що склалася, і вимагати вжити заходів щодо припинення цькування.

Ситуації з фізичним насильством потребують негайного втручання.

Що робити, якщо ваша дитина агресор

Відверто поговоріть з дитиною про те, що відбувається, з'ясуйте мотивацію її поведінки.

Уважно вислухайте дитину, з повагою поставтеся до її слів.

Поясніть дитині, що її дії можуть бути визнані насильством, за вчинення якого настає відповідальність.

Чітко і наполегливо попросіть дитину припинити таку поведінку, але не погрожуйте обмеженнями і покараннями. Повідомте їй, що будете спостерігати за її поведінкою.

Зверніться до шкільного психолога і проконсультуйтеся щодо поведінки своєї дитини під час занять — агресивна поведінка і прояви насильства можуть бути ознакою серйозних емоційних проблем.

Яка роль відведена педагогічним працівникам у запобіганні та протидії булінгу

Керівник закладу освіти зобов'язаний створити у закладі освіти безпечне освітнє середовище, вільне від насильства та булінгу. Крім того, керівник:

- о розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;
- о розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) та видає рішення про проведення розслідування;
- о вживає відповідних заходів реагування;
- о забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг учням, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);
- о повідомляє органам Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти.

Також Закон зобов'язує педагогічних працівників негайно повідомляти керівників закладів освіти про виявлені факти булінгу (цькування) серед школярів.

Яка відповідальність за вчинення булінгу

До прийняття змін до законів щодо протидії булінгу (цькуванню) відповідальності за його вчинення в Україні не існувало. З прийняттям нового закону було запроваджено адміністративну відповідальність. Відтепер вчинення булінгу (цькування) стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу карається штрафом від 850 до 1700 грн або громадськими роботами від 20 до 40 годин.

Такі діяння, вчинені повторно протягом року після або групою осіб караються штрафом у розмірі від 1700 до 3400 грн або громадськими роботами на строк від 40 до 60 годин.

У разі вчинення булінгу (цькування) неповнолітніми до 16 років, відповідатимуть його батьки або особи, що їх замінюють. До них застосовуватимуть покарання у вигляді штрафу від 850 до 1700 грн або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин.

Окремо передбачена відповідальність за приховування фактів булінгу (цькування). Якщо керівник закладу освіти не повідомить органи Національної поліції України про відомі йому випадки цькування серед учнів, до нього буде застосоване покарання у вигляді штрафу від 850 до 1700 грн або виправних робіт до одного місяця з відрахуванням до 20% заробітку.

Булінг. Види та прояви булінгу

Булінг в навчальному середовищі (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Фізичний булінг – штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, небажані дотики, «сканування» тіла, нанесення тілесних ушкоджень тощо.

Економічний булінг – пошкодження, відбирання чи знищення одягу та інших особистих речей, вимагання грошей тощо.

Психологічний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміки обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж тощо.

Сексуальний булінг – принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у роздягальнях, поширення образливих чуток, погрози сексуального характеру, жарти тощо.

Кібербулінг – приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу Інтернет, цькування через соціальні мережі).

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

систематичність (повторюваність) діяння;

наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);

дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Типові риси учнів, схильних ставати булерами (за норвезьким психологом Д. Ольвеусом):

- ✓ відчувають сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів або учениць, переслідуючи власні цілі;
- ✓ імпульсивні; часто зухвалі та агресивні в ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів);
- ✓ не виявляють співчуття до своїх жертв;
- ✓ зазвичай фізично сильніші за інших.

Типові риси потерпілих (жертви булінгу):

- ✓ полохливі, вразливі, замкнуті, соромливі; часто тривожні, невпевнені в собі, мають низьку самооцінку; схильні до депресії;
- ✓ часто не мають жодного близького друга або близьку подругу та успішніше спілкуються з дорослими, ніж із однолітками;
- ✓ можуть бути фізично слабшими за своїх ровесників.

Типові риси спостерігачів:

- ✓ відчуття провини;
- ✓ відчуття власного безсилля;
- ✓ небажання/нерозуміння власної ролі.

Ці риси є водночас і причиною, і наслідком булінгу.

Деякі психологи фіксують увагу не стільки на індивідуальних властивостях дитини, скільки на її місці в групі. Ті діти, які активно не включені в групові процеси, тримаються осібно, менш товариські, як правило, є аутсайдерами і їх (інколи більш обдарованих і талановитих) не люблять у групі. У таких випадках знаходиться хтось, хто бере на себе роль виконавця групової волі. У результаті виникає булінг.

Хто може бути жертвою булінгу:

- ✓ діти, які не можуть захистити себе, фізично слабші за своїх однолітків;
- ✓ невпевнені в собі діти, замкнуті, мовчазні;
- ✓ діти, які уникають певних місць у школі (наприклад, на перерві сидять у класі);
- ✓ діти, які часто не мають ні одного близького друга, краще спілкуються з дорослими ніж з однолітками;
- ✓ діти, які відрізняються від інших будь-чим.

Хто може бути агресором або агресоркою:

- ✓ вони зазвичай фізично сильніші за інших;
- ✓ виділяються зовнішністю, манерою поведінки, одягом;
- ✓ вони часто зухвалі та агресивні в ставленні до дітей та дорослих;
- ✓ мають досить велике коло друзів або однодумців та ін.

Хто може бути спостерігачами:

- ✓ діти з кола кривдника або кривдниці;
- ✓ однокласники або однокласниці;
- ✓ випадкові учні або учениці;

- ✓ всі, хто бачить ситуацію булінгу.

Наслідки булінгу. Потерпілий або потерпіла (жертва булінгу)

Замкнутість
Страх
Безсоння
Низька самооцінка
Агресія
Погіршення здоров'я
Тривожність
Залежності
Потрапляння під вплив
Самотність
Суїцидальні настрої та інші негативні наслідки
Кривдник або кривдниця (Булер)
Агресивна поведінка
Прояви насильства
Скоєння правопорушення
Відторгнення колом друзів, однокласників
Байдужість до почуттів інших
Невміння спілкуватися спокійно
Сприймається оточуючими, як агресор
Постійне перебування в конфлікті
Непорозуміння з батьками/педагогами
Погіршення здоров'я та інші негативні наслідки

Несе адміністративну відповідальність:

- *Якщо є 16 років:*

Штраф від 50 до 200 мінімумів доходів громадян (від 850 до 3 400 грн.)

Громадські роботи від 20 до 60 годин

- *Якщо до 16 років відповідальність несуть батьки, або особи які їх замінюють, а саме:*

Штраф від 50 до 200 мінімумів доходів громадян (від 850 до 3 400 грн.)

Громадські роботи від 20 до 60 годин

Спостерігачі

Некомфортне оточуюче середовище

Небезпечне освітнє середовище

Втрата довіри

Втягнення в ситуацію насильства
Втягнення в ситуацію булінгу
Пригнічений стан
Погіршення здоров'я та інші негативні наслідки
Почуття провини
Депресія

Рекомендації, як протистояти булінгу

Здається, це відбувається зі мною. Що мені робити?

Поговори з дорослим, якому ти довіряєш. Це можуть бути батьки, вчитель або спортивний тренер, шкільний психолог, медіатор, старший брат/старша сестра, інші родичі. Ти не повинен/повинна протистояти наодинці.

Якщо тобі важко говорити, напиши про те, що відбувається, та надішли дорослому, якому довіряєш електронною поштою або месенджером.

Можна попросити батьків поговорити з батьками кривдника або кривдниці. Це часто допомагає вирішити проблему.

Дій сміливо, тримай голову високо, дивись кривднику або кривдниці у вічі, навіть якщо відчуваєшся невпевнено. Мова твого тіла має нести інший меседж.

Ігноруй глузування та йди від кривдників. Змусь їх думати, що тобі цілком байдуже. Часто глузування закінчуються, коли агресори не отримують уваги або реакції.

Керуй своїми емоціями. Відчувати гнів та засмучуватись – нормально, але це надає більшої сили кривдникові або кривдниці. Багатьом допомагає рахувати до десяти, глибоко дихати або виписувати гнівні слова на папір. До того ж, ці навички стануть корисними протягом всього життя.

Намагайся бути серед людей, особливо на перервах та під час обіду. Уникай відлюдних «кутків» та місць, де зазвичай відбувається цькування.

Тримайся поруч з приятелями, які можуть захистити тебе. Подумай, на кого ти можеш розраховувати, а хто може розраховувати на тебе у подібній ситуації.

Якщо тебе фотографують або глузують у роздягальнях, не заходь туди разом із кривдниками.

Якщо ситуація дійшла до фізичної розправи, крадіжок або пошкодження речей, звертайся до поліції.

Не застосовуй силу або булінг у відповідь. Це лише погіршить ситуацію та може призвести до більш серйозних наслідків.

Якщо ти бачиш, що хтось інший страждає від булінгу, не мовчи. Пропонуй допомогу та клич дорослих.

А якщо це робить мій друг або подруга?

Якщо це робить друг або подруга (друзі), навіть під виглядом жартів, відмовляйся від цих стосунків. Вони самостверджуються за твій рахунок. Може здаватися, що ти залишишся цілком один чи одна, але зовсім скоро у тебе з'явиться нове коло спілкування.

А якщо це відбувається в мережі Інтернет?

Неприємні повідомлення, коментарі, посилання на твій профіль у глузливих постах – це різновид булінгу (кібербулінг). Блокуй тих людей, які ображають тебе в Інтернеті або через мобільний телефон. Функція блокування є в електронній пошті, усіх соціальних мережах, смс та дзвінках мобільного. Також можна поскаржитися на сторінку кривдника або кривдниці адміністрації соцмережі. Якщо ти не знаєш, як це зробити, запитай у старших.

Не відправляй нікому інтимних зображень та повідомлень, за які ти можеш відчувати сором. Навіть якщо це твійхлопець/твоядівчина, кому ти довіряєш. Пам'ятай, все що ти робиш в Інтернеті, залишається у кіберпросторі, навіть коли ми видаляємо інформацію. Це може стати джерелом для кібербулінгу.

Як покращити самопочуття та підвищити впевненість?

Пам'ятай, це не твоя провина. Ти не повинен/повинна соромитися того, що відбувається. Ніхто не заслуговує цькування, і ніщо не виправдовує булінгову поведінку.

За даними міжнародних організацій, в Україні з булінгом стикаються 67% дітей. Багато відомих та успішних людей страждали від цього у дитинстві. Якщо ти знаєш дорослих, які пережили булінг, обов'язково поговори з ними.

Приєднуйся до груп, які пропонують цікаві активності та дозволяють проявляти себе. Це може бути туристичний гурток, редакція газети, шкільний парламент, ансамбль тощо. Зміна діяльності та коло однодумців покращать самопочуття та підвищать самооцінку.

Займайся творчістю – танцюй, співай, малюй, фотографуй, майструй – роби все, що приносить тобі задоволення та робить щасливішим/щасливішою.

Займайся фізичними вправами. Це підвищує тонус та рівень енергії. Отже, ти неодмінно почуватимешся краще як фізично, так і морально.

Знаходь час на відпочинок та достатньо спи. Розслаблення потрібне нашому тілу, мозку та психіці. Це допоможе тобі почуватися спокійніше та впевненіше.

Будь собою! Не дозволяй думкам однієї людини чи групи людей пригнічувати твою особистість.

Не підлаштовуйся та проявляй себе.

Для взаємодії із кривдником або кривдницею можна задати наступні запитання:

«Я не розумію для чого ти це сказав/сказала (зробив/зробила і т.д.)?»

Якщо кривднику спокійно ставити це запитання, то він/вона може розгубиться і припинить свої напади. Як правило, кривдник або кривдниця не зможе чітко відповісти, для чого він/вона це робить.

«Чому ти це визначив/визначила?»

Якщо, наприклад, дитину називають «недотепою», то поставити таке запитання:

«Чому ти визначив/визначила, що я не вмю цього робити?»

«Що тобі заважає?»

Наприклад, «Що тобі заважає відійти та зайнятися своїми справами?», «Що тобі заважає вчитися так само гарно, як і я?», «Що тобі заважає звернутися до мене за допомогою замість того, щоб заздрити?» тощо.

Як розпізнати дитину, яка стала жертвою булінгу?

Дитина навряд чи розповість вам про те, що її булять. Тому уважно придивіться до її поведінки та можливих зовнішніх ознак булінгу:

- ✓ образливі або принизливі відео у соціальних мережах (кібербулінг)
- ✓ поламані іграшки і особисті речі
- ✓ брудний або розірваний одяг
- ✓ розірвані зошити та підручники
- ✓ жувальна гумка у волоссі
- ✓ забруднений крейдою одяг
- ✓ інші ознаки фізичних знущань.

П'ЯТЬ МІФІВ ПРО БУЛІНГ

Перший міф. Підлітки — це майже дорослі, і цькування загартовує їхній характер. Підлітки схожі на дорослих лише фізично, а от щодо головного мозку — все навпаки. Мозок підлітка перебуває на стадії активного розвитку, що робить його так само слабким і уразливим, як мозок новонародженої дитини. Ризик розвитку психічного розладу внаслідок такої грубої поведінки у дворічного малюка та підлітка однаково високий, бо їхній мозок функціонує однаково.

Установлено, що мозок людини, над якою відверто насміхаються, реагує точнісінько так само, як мозок людини, що отримує опік шкіри.

Другий міф. Цькування — це прояв любові, що робить дітей сильнішими. Насправді залякування спричиняє стресову реакцію, під час якої в мозку вивільняється кортизол. А цей гормон безпосередньо пов'язаний із депресією, психічним захворюванням, що також набуває масштабів епідемії серед підлітків. Булінг може залишити слід назавжди, адже він впливає на гормони, руйнує зв'язки між клітинами мозку та перешкоджає утворенню нових нейронів. Жодне

з цих явищ не зробить дитину сильнішою, розумнішою, не сприятиме розвитку спортивних чи художніх талантів. Єдиним наслідком буде постійне погіршення стану мозку.

Третій міф. Емоційне насильство не таке серйозне, як фізичне або сексуальне. Цькування залишає справжні «неврологічні рубці» на мозку, які можна побачити за допомогою томографії. І науковці були просто вражені тим, наскільки ці зміни в мозку схожі на зміни в мозку дітей, які стали жертвами фізичного чи сексуального насильства в ранньому дитинстві. Тож батькам, які вважають, що вчителі просто зобов'язані кричати, лаятися, зачіпати за живе, ігнорувати та постійно засуджувати вихованців, — бо все це нібито мотивує дітей — варто пам'ятати, що підтримувати такого вчителя — все одно, що підтримувати маніяка-гвалтівника.

Четвертий міф. Булінг — невід'ємний етап дорослішання. Очевидно те, що позитивне, сприятливе середовище дозволяє підліткам розкриватися і бути щасливими, а «токсичне» середовище змушує їх страждати, сильно та постійно. Цькування не закінчується із закінченням школи. Зміни у мозку є довготривалими, а емоційні шрами можуть залишитись на все життя. Тож учені стверджують, що вкрай важливо якнайшвидше зупинити будь-які спроби цькування, де б вони не виникали — бо наслідки катастрофічно швидко стають невідворотними.

П'ятий міф. Учні та спортсмени здатні реалізовувати увесь свій потенціал лише за умов цькування. Клітини мозку, сформовані в дитинстві, працюють і в підлітковому віці, утворюють нові з'єднання, а невикористані — поступово відмирають. Отже, підлітковий вік є вирішальним для формування або руйнування інтелекту людини. Саме тому потрапляння кортизолу в мозок під час цькування є настільки руйнівним: він пошкоджує мозкові структури, які впливають на здатність навчатися, пам'ять, концентрацію і прийняття рішень.

Таким чином, режим цькування, запроваджений учителем або тренером, ніколи не дозволить дітям реалізувати свій потенціал повністю. Навпаки, він завдасть їм серйозної та тривалої шкоди. ОКРІМ МІФІВ Батьки, вчителі, шкільна адміністрація та законодавці повинні об'єднатися, щоб захистити найбільш уразливі групи населення від будь-яких видів жорстокої поведінки, зокрема, й від емоційного насильства або цькування з боку дорослих. Немає сенсу в тому, щоб захищати наших дітей від двох видів насильства й заплющувати при цьому очі на третій, не менш руйнівний вид. Але якщо цькування з боку вчителів все ще є швидше винятком, то цькування дітей однолітками нікого не дивує. Епідемія цькування не зупиниться, доки ми самі не зупинимо її. Але просто визнати

проблему замало, потрібно ще й невпинно боротися з нею. Ця боротьба потребує часу, сил і справжнього бажання змінити те, що відбувається в наших школах (та часто й у родинях також). Тож що вже зараз може зробити кожен учитель, щоб, попри те, якою складною є ситуація, виховати зовсім нове покоління — людей, для яких булінг є неприйнятною, а головне — незвичною справою?